

Adâletu'r-ruvât ve's-şuhûd ve tatbîkâtuhâ fi'l-hayâti'l mu'âsıra,
el-Murtezâ el-Mahatvarî,
Mektebetu Bedr, II. Baskı,
Sana'a 1997, 603 s.

Hadis ilimleri içerisinde en önemli alanlardan birini oluşturan cerh ve ta'dil ilmi, problemini ve alanındaki tartışmaları ile güncelliğini korumaktadır. Bu disiplin içerisinde tartışılan en önemli kavram, râvide bulunması gereken şartlardan biri olan adâlettir. Adâlet, hadisi rivayet eden râvinin doğru haber verip vermediğini belirlemek üzere râvide aranılan bir vasıftır. Ancak bu vasfı tespit ederken zaman zaman ifrat ve tefrite düşüldüğü de bir vakıdır. Hadis tetkiklerine yönelen ilim adamları bu vakıyı tespit etmiş, adâlet vasfının tespitindeki söz konusu probleme dikkat çekmişlerdir. Nitekim bu konu çerçevesinde öteden beri pek çok çalışma yapılmış ve hâlen de yapılmaktadır. İşte bu çalışmaların son örneklerinden biri Murtaza Mahatvarî tarafından hazırlanan doktora tezidir. Bu çalışmayı tanıtılmaya değer kılan farklı bir coğrafyada yetişmiş, farklı bir ilmî ve kültürel damardan gelmiş Zeydî bir ilim adamının bakış açısını yansıtmadır.

Zeydî âlimlerden Murteza el-Mahatvarî Sana'a üniversitesi Şeriat fakültesi usûl-i fıkıh hocalarındandır. Mahatvarî Sana'a'da Bedir ilim ve kültür merkezinde tahkik, tahric gibi ilmî çalışmaların yanında talebe yetiştirmekte, yüzün üzerinde yatılı öğrenciye eğitim hizmeti de vermektedir. Cerh ve ta'dil âlimlerinin bazı hükümlerinde gördüğü çelişkiler, problemler yazarı bu konuya yöneltmiştir. Yazara göre cerh ve ta'dil âlimlerinin değerlendirmeleri bu kitapların yazıldığı dönemle sınırlı kalmalıydı. İctihat ürünü olan bu hükümler ne yazık ki sonra gelen âlimler tarafından hata ihtimali taşımayan, tartışma kabul etmez 'müsellemât' gibi görülmüştür. Yazarı bu tezi hazırlamaya sevk eden müşahede ettiği bir başka problem de âdil kişide aranan şartlar ve vasıfların bugün Müslümanların çoğunda bulunmaması ve bu şartların hayatta uygulanmasının zorluğu dolayısıyla teorinin şahidlik mekanizmasında getirdiği sıkıntılardır. Yazar bu sıkıntıyı şu örnekle açıklamaktadır: İçki ve benzeri

şeylerin içildiği bir alanda öldürülen bir insana bu mekânda bulunan kişiler şahidlik ederse fâsıkın şehâdetini kabul etmeyenlere göre adâlet şartı ihmal edilmiş olur. Şayet bu kişilerin şehâdeti reddedilirse bu takdirde bir insanın kanı zayi edilmiş olur.

Yazar Mahatvarî bugün İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında karşılaştığımız bir probleme dikkat çekmektedir. Bugün her şeyi ile farklı bir zaman diliminde, belki tarihte örneği olmayan, sosyal bilimcilerin tabiri ile büyük bir kırılmanın yaşandığı bir tarih kesitinde yaşıyoruz. Bu tarih kesitinin kendine özgü şartları, anlayışları, telâkkileri, tasavvurları ve uygulamaları var. Dolayısıyla temel problem, kendi değerlerimiz, kültürümüz ile bu tarihi kesit arasında bir bağ kurmak suretiyle kültür ve değerlerimizi ayakta tutmak, değerlerimizin uygulanabilirliğini dolayısıyla yaşanabilirliğini sağlamaktır. Bunun için kültürümüze, değerlerimize bu gözle yani vakıyı dikkate alarak bakma zarureti ile karşı karşıyayız. Bu çalışma bu gözle ele alınmış bir çalışmadır. Nitekim tezin başlığı olan "adâlet ve şahidlik müessesesinin modern hayatta tatbiki, uygulanabilirliği" bu bakış açısını yeterince yansıtmaktadır.

Ezher'de 1994 yılında en iyi derece ile yapılmış bir doktora tezi olan çalışmada konu iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümün başlığı adâlet nazariyesidir. Bu bölüm "Adâletin Mahiyeti", "Adâletin Tarihi", "Adâletin Delilleri, Esasları, Şartları, Şehâdetle Rivayet Arasındaki Benzer ve Farklı Yönler" ve "Cerh ve Ta'dil" olmak üzere dört ana başlık altında ele alınmıştır. Yazar bu ana başlıkların her birini kendi içinde detaylandırmıştır. İkinci bölümün başlığı "Adâlet Nazariyesinin Uygulamaları" şeklinde belirlenmiştir. Bu bölüm başlığı altında da yazar bir "Akrabalık ve Benzerî Durumların Şehâdete Etkisi" diğeri de "Din Farklılığının Şehâdete Etkisi" olmak üzere konuyu iki ana başlık altında incelemiş ve her başlığı kendi içinde detaylandırmıştır. Son olarak da sonuç ve kaynaklar kısmına yer vermiştir. Dizin çalışmasının olmayışı eserden azamî derecede yararlanmayı engelleyen bir eksik olarak görülmektedir.

Yazar birinci bölümde adâlet kavramının sözlük anlamını verip ıstılah anlamlarını hadisçilere, usûlcülere, kelâmcılara ve fakihlere göre ele aldıktan sonra bu tanımlar ile ilgili bir değerlendirme yapmaktadır. Yaptığı değerlendirmede yazar Mahatvarî, adâlet tanımının 'meleke, keyfiyet' olarak tanımlanmasına itiraz eder. Meleke veya keyfiyet tanımının adâlet kelimesinin hem sözlük anlamında hem de Kur'an ve Sünnet'teki kullanımlarında yer almadığını belirtir. Çarşıda yemek ve içmek, bir lokma çalmak gibi çok aşırı zorlamaların tanıma dâhil edilmesini aşırı bulur. Âdil kişide olması gereken vasıflar olarak öne sürülen bu gibi özelliklerin ancak masumlarda ve Allah'a çok yakın kullarda görülecek özellikler olarak değerlendirir ve adâlet tanımının zorlaştırıldığından söz eder. Ayrıca yazara göre İbn Hacer'in adâlet tanımı eksiktir. İbn Hacer adâleti şirk, fiske ve bidat gibi kötü amellerden kaçınmak şeklinde

tanımlamaktadır. Yazar, vacipleri yerine getirmenin takvânın tanımında yer alması gerektiğini belirtmekte ve bu düşüncesini âyetlerle desteklemektedir. Yazara göre vacipleri yerine getirmek yasaklanan bazı şeyleri yapmaktan daha önemlidir. Mahatvarî'nin eleştirdiği diğer noktalardan biri de teori ile pratik arasında olan tutarsızlıktır. Şöyle ki; yazara göre cerh ve ta'dil âlimleri râvinin veya şahidin âdil olması gerektiğini, bidatçı olmaması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak hadis ehlinin çoğuna göre hevâ ehlinin ve bidatçinin rivayetleri kabul edilmiştir. Bu bir çelişkidir. Ayrıca adâlet tanımında fâsık olmaması şart koşulmuştur. Fâsık tabiri mutlak olarak zikredildiğinde iftira etmek gibi cerhi gerektiren fâsık ve tevil yolu ile olan fâsıkı içermektedir. Her ne kadar burada fâsıktan maksat cerhi gerektiren fâsık şeklinde bir itiraz ileri sürülse de bu noktanın belirtilmemesi sebebiyle tanıma hale getirilmiştir. Yazara göre adâlet tanımında aranan şartların bir şahısta bulunması mümkün değildir. Ancak adâlet kavramı ile bu vasıflara yakın olma hâli söz konusu edilebilir. Özetle yazar adâlet konusunda orta yolun bulunması gerektiğini söyleyerek bazen meleklerde olması gereken vasıfların arandığını, bazen de yalancı ve fâsık râvilerin rivayetlerinin kabul edilmesi gibi keyfî tutumların sergilendiğine işaret etmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki orta yolu arayan yazar bu konuda net bir çözüm de sunamamıştır. Nitekim Mahatvarî yeni bir adâlet tanımı yapmaktan âcizim ifadesiyle bunu itiraf etmiş olmaktadır.

Yazarın birinci bölümde ele aldığı konulardan biri de cerh ve ta'dildir. Yazar Mahatvarî, cerh ve ta'dilin tanımı, önemi ve meşruiyeti üzerinde durduktan sonra cerh ve ta'dilin sebeplerini ele almıştır. Üzerinde ittifak edilen cerh sebeplerinin başında ma'siyet gelmektedir. Yazar ma'siyet konusundan büyük günah, mürtekb-i kebir, kader, Şiilik gibi konulara girmiştir. Emevî ve Abbâsîlerin Hz. Ali ve Şiası üzerindeki hâkimiyetlerine, muhaddisleri etkilemelerine değinmiştir. Yazar muhaddislerin cerh ve ta'dil konusunda siyasî tesir altında kaldıklarını ifade etmekte ve bu konuda örnekler vermektedir. Yazara göre muhaddisler başkaları ile kıyaslandığında Şii kardeşlerine karşı âdil davranmamışlardır. Cerh ve ta'dilde tamamen çifte standart uygulamışlardır. Cerh ve ta'dil konusunu uzunca ele alan yazar, ilgili lafızları, dereceleri, sıfatları, cerh ve ta'dilin teâruzu hâlinde teâruzu giderme yolları gibi konulardan bahsetmiştir. Özetle yazar Mahatvarî cerh ve ta'dilin sünnete hizmette büyük bir rol oynadığına işaret etmekle birlikte cerh ve ta'dilin içtihat ürünü olmaktan çıkamayacağını dile getirmiştir. Cerh ve ta'dilin teâruzu konusunda da yazar teâruzdan kaçınmanın yollarını zikretmiş, ayrıca cerh ve ta'dilin açıklayıcı olması; müfesser olmayan cerh ve ta'dilin sebebi açıklanmış olması gerektiğini belirtmiştir. Yazar cerh sebepleri olarak iki sebebin zikredildiğini birinin üzerinde ittifak edilen, diğerinin ise ihtilâf edilen sebep olduğunu ileri sürmüştür. Üzerinde ittifak edilen cerh sebebi ma'siyettir. İhtilâf edilen cerh sebebi ise mezhep ihtilâfları neticesi ortaya çıkanlardır. Yazara göre râvinin veya şahidin

yalanı açıkça ortaya çıkmadıkça akaidin farklı oluşu râviyi ve şahidi cerh etmeyi gerektirmemelidir.

Yazar metot olarak konu ile ilgili mezheplerin farklı görüşlerine ve onların dayandıkları delillere yer vermekte, daha sonra ise delilleri tartışmakta ve kendine göre bir tercihte bulunmaktadır. Örneğin, ikinci bölümde akrabalığın şehâdete etkisi konusunda yazar babanın oğluna, oğlun babasına şahidlik yapmasının caiz olduğu görüşünü tercih etmektedir. Yazarın tartışıp tercih ettiği konulardan biri de eşlerin birbirlerine şahid olmalarının cevazı ile ilgilidir. Yine yazar tezinin ikinci bölümünde kâfir bir şahsın kendi aralarında vuku bulan olaylarda şehâdetinin kabul edileceğine dair delilleri tercih etmiştir. Ayrıca yazar yolculuk esnasında ölüm vasiyeti konusunda kâfirin Müslüman üzerinde şehâdetinde bulunabileceğini ve bu şehâdetin de kabul edilmesi gerektiği görüşünü tercih etmiştir. Yazar Mâide süresinin 106-108. âyetlerinin kafirin Müslümana şahidlik edebileceğine dair delil olduğunu ileri sürer ve bu âyetlerin nüzul sebeplerini inceler. O, ulemânın bu âyetler ile ilgili anlayışının problemlili olduğunu belirtir. el-Mahatvarî fâsıkın şehâdetinin kabul edileceğini, adâlet tanımında yer alan mürûet tabirinin zaman ve mekâna göre değişebileceğini ifade etmiştir. Yazar bu bölümde şu görüşlere yer vermiştir: Fâsık ve insanlık dışı vasıfların bir şahısta bulunması onun âdil olmadığını göstermez. Halbuki, âdil kimselerde bu gibi şeyler görülmektedir. Bu sebeple fâsık bir şahsın şehâdeti kabul edilmelidir. İnsanı değerler zaman ve mekâna göre değişiklik arz eder. Bir topluma göre cerh sayılan başka topluma göre cerh olmaz, bir zaman cerh sayılan başka zaman cerh sayılmaz. Şartlar ve durumlar gerektirdiğinde kâfirin de şehâdetinin kabul edilmesi gerekmektedir. Asrımız bu ihtiyacı kaçınılmaz kılmıştır. Müslüman'ın iman sebebi ile derecesi elbette kâfirden yüksektir ancak kâfirin Müslüman hakkında şehâdetinin kabul edilmesi insanlar arası muameleleri kolaylaştırmak amacına matuftur. Yazar fâsıkın ve kâfirin şehâdetinin kabul edilebileceğine dair görüşlerine üç delil sunmuştur. Bunlardan biri vatandaş olmaları itibarı ile kâfir ve fâsık şehâdet konusunda bir hakka sahiptirler. Diğerisi ise eşitlik ilkesidir. Kâfir ve fâsık eşit muamele görmeli ve şehâdet edebilmelidir. Üçüncü delil olarak da yazar zarureti bir delil olarak zikretmiştir. İnsanların fâsık ve kâfirin şehâdetini kabul etmede maslahatları ve büyük ihtiyaçları bulunmaktadır.

Özetle yazara göre adâlet müslüman insanın kimliğidir ve onu muhafaza etmesi gerekir. Farklı inançlar, öfke, haset, düşmanlık ve kin sebebiyle yapılan cerh kabul edilmemelidir, inceleme ve araştırma yapılmalıdır. Cerh ve ta'dilin de sebebinin açıklanması gerekir. Şiilik gerekçesi ile yapılan cerh tasdik edilmemelidir bilâkis tamamen cerh kitaplarından çıkartılmalıdır. Çünkü bunlar muhaddisin zihnini bulandırmaktadır.

Yazar kaynakça kısmını oldukça geniş tutmuş, bütün İslâm mezheplerinin kaynak eserlerini tezinde kullanmaya özen göstermiştir. Dört mezhebin dışın-

da mensup olduğu Zeydiyye mezhebine ait literatürü yanı sıra Zâhiri, İbâdiyye, İmâmîyye ve Mu'tezileye ait literatürü kullanmak suretiyle konuyu çok geniş bir çerçeveden ele alarak karşılaştırmalı bir metot kullanmıştır. Ayrıca konuyu hadisçilerin, usûlcülerin, kelâmcıların ve fakihlerin mevzu ile ilgili görüşlerine yer vererek ele almıştır. Dolayısıyla çalışma adâlet ve şahidlik konusunda farklı mezhep ve farklı bilim dalına ait âlimlerin görüşlerini toplu hâlde takdim etme gibi bir birikimi içermektedir.

Çalışmanın sonunda yazar; (1) Zeydiyyenin karşılaştırmalı fıkıhta doktora, master gibi ilmî araştırmalarda yerini almasını, (2) Zeydiyyenin zengin el yazmalarına ilgi gösterilmesini, (3) Şîi ve Sünnî kelimeleri ile Müslümanların ayrımcılığa tâbi tutulmasının ortadan kalkmasını, (4) teşeyyü' kelimesinin lügat, hadis, terâcim, ricâl ve tarih kitaplarındaki manalarının araştırılmasını, (5) hocaların araştırmacıları yazma eserlere yönlendirmelerini, (6) taklit ve donukluktan kurtulmak gerektiğini ve (7) bütün mezhep mensubu âlimlerinin tabakâtının bir ansiklopedide toplanmasını arzu ettiğini ifade etmektedir.

Bu çalışmayı kendi içimizdeki çelişkileri, tutarsızlıkları, aşırılıkları sorgulayarak özellikle cerh ve ta'dil ilmini daha dinamik daha etkili ve nesnel bir konuma getirme çabası olarak algılıyorum. İslâmî ilimlerin kemal seviyeye çıkması için eleştiriye ihtiyaç vardır. Bu eleştirinin özellikle farklı bir kültür havzasından gelmiş olması daha önemlidir. Çünkü göremediğimiz, düşünemediğimiz yönlerimiz olabilir. Tıpkı insan eğitimcisi mutasavvıfların ifade ettiği gibi zaafılarımızı görüp onları düzelterek kemale erdebilmemiz için bizi inceleyen, murakabe eden, gözetleyen hariç bir göze ihtiyacımız vardır. Gazzâlî, bize kusurlarımızı söyleyenleri kemale ermenin bir fırsatı, bir nimeti olarak görmemiz gerektiğini söyler. Bu sebeple birtakım eleştirileri içeren bu çalışmayı önemsiyor ve hadis tartışmalarına bir güç ve zenginlik getireceği kanaatini taşıyorum.

Yazarın çalışması; kaynakları, konuyu ele alışı, problemi görmesi ve bir çözüm arayışı bakımından olumludur. Çalışma farklı mezheplerin ve farklı İslâmî ilim dallarına ait âlimlerin görüşlerini içermektedir. Bu yönü ile eserde oldukça zengin bir bilgi birikimi bulunmaktadır. Yazar gelenekten gelen bu zengin bilgi birikimini aktarmakla kalmamış aynı zamanda onları tartışmış kendi tercihini belirtmiş, itirazlarda bulunmuştur. Ancak eser kendisinin de ifade ettiği gibi adâlet kavramı gibi son derece zor bir kavram üzerinde yapılmış bir çalışma için yeterli değildir. Birtakım soruları ve çelişkileri içermektedir.

Yazarın evrensel bir kavram olan adâletin incelenmesinde klâsik İslâm kaynakları ile iktifa edip, insanlığın ulaştığı, özellikle çağdaş hukukçuların ulaştığı birikimi değerlendirmemesi en önemli eksikliğidir. Ancak problemi görmesi, çözümden yana bir tutum sergilemesi konuyu İslâm geleneğinin çeşitli renklerini yansıtan farklı mezheplerin görüşleri çerçevesinde geniş bir şekilde ele

almasında, konuyu sadece hadisçilerin bir problemi olarak değil İslâmî ilimler bütünlüğü içerisinde usûlcülerin, kelâmcıların, fakihlerin görüşlerine yer vererek inceleyip tartışması, itirazlarda bulunması, tercihler yapması bakımından olumludur.

Kadir DEMİRCİ, Dr.

YYÜ İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, VAN